

شهرهای کوچک و نقش آن‌ها در تعادل بخشی ناحیه‌ای

حسین عسگری آزاد^۱

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۷/۲۰

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۱۰/۱۰

چکیده

تمرکز شهری در جوامع در حال توسعه سبب بروز مشکلات متعددی در درون شهرهای بزرگ گردیده است. از آن جمله می‌توان به تراکم جمعیت، مهاجرت، کمبود مسکن، بیکاری و تخریب محیط زیست و غیره اشاره کرد. تحلیل گران مسائل شهری و منطقه‌ای توجه خود را به توسعه شهرهای کوچک برای غلبه بر نابرابری‌ها و مشکلات به عنوان یک راهبرد اساسی معطوف داشته‌اند.

هدف این پژوهش برای شهرهای کوچک به عنوان یک راه حل ضروری برای مقابله با عدم توازن ناشی از نخست شهرها می‌باشد. روش تحقیق و بررسی به صورت توصیفی-تحلیلی است و با استفاده از آمار و اطلاعات بدست آمده از آمارنامه‌ها و اسناد فرادست و بکارگیری مدل‌های مرتبه-اندازه، ضریب آنتروپی، ضریب کشش‌پذیری، تحلیل شاخص توسعه یافتگی، موریس، تغییرات سهمی-بخشی و روش‌های مختلف ارزیابی و سنجش به نقش شهر اقبالیه در تعادل بخشی ناحیه‌ای مجموعه شهری قزوین می‌پردازیم. جهت عملکرد صحیح و تاثیرگذار شهرهای کوچک از جمله شهر اقبالیه، بر اساس این پژوهش مواردی بشرح ذیل پیشنهاد می‌شود.

ایجاد و توزیع مناسب نهادها و شرکت‌های کشاورزی و محصولات کشاورزی در شهرهای کوچک، پر کردن شکاف بین صنعت و کشاورزی در شهرهای کوچک با استفاده از ایجاد و افزایش کشاورزی صنعتی، تقویت روابط و پیوندهای جامعه شهری و روستایی و روابط شهر کوچک و حوزه نفوذ آن، احداث موسسات آموزش عالی و فنی حرفه‌ای برای پرورش نیروی انسانی ماهر و کارآمد، تامین تسهیلات و زیرساخت‌های لازم در شهرهای کوچک هرهای کوچک موجود در محدوده مجموعه شهری قزوین با نگاه ویژه به شهر اقبالیه، با توجه به عدم ایجاد زیرساخت‌های موجود شکل گرفته‌اند و در نتیجه نتوانسته‌اند به درستی به نقش خود را ایفا ننموده‌اند و منجر به تعادل ناحیه‌ای نشده‌اند.

کلمات کلیدی: شهرهای کوچک، تعادل ناحیه‌ای، شهر اقبالیه، راهبرد

۱. کارشناسی ارشد، مدیر اجرایی سازمان عمران شهرداری قزوین، hosseeinasgariazad@yahoo.com

۱. مقدمه

امروزه با توجه به رشد بی‌سابقه کلان‌شهرها در کشورهای در حال توسعه و به دنبال آن ظهور مسائل و مشکلات فراوان عده‌ای از محققان پیشنهاد کرده‌اند که برنامه‌ریزی‌های توسعه بر اساس تاکید بر تقویت شهرهای کوچک تهیه شود، چراکه طرفداران نظریه نقش شهرهای کوچک در امر توسعه معتقد هستند که با تقویت شهرهای کوچک میتوان توسعه را به سایر قسمت‌های منطقه تزریق نموده و به نوعی تعادل و توازن در سطح منطقه ایجاد نمود. هدف اصلی در این پژوهش بررسی نقش شهرهای کوچک در توسعه منطقه‌ای می‌باشد و اینکه چگونه می‌توان با جلوگیری از مهاجرت به سمت شهر اصلی منطقه (قزوین) و به دنبال آن کاهش تمرکززدایی، توسعه را در سراسر منطقه ایجاد نمود. تجربیات جهانی بیانگر این واقعیت است که حل مسائل و مشکلات شهرهای بزرگ، تحقق اهداف سیاست تعادل در توزیع فضایی جمعیت و توسعه مناطق در گرو حمایت جدی از شهرهای کوچک است.

این گروه از شهرها نقاط مطلوبی از جهت تمرکززدایی اداری، اقتصادی، اجتماعی و رفاهی از سطح منطقه و شهرهای بزرگ آن، محرک توسعه روستایی، متعادل‌کننده نظام اسکان جمعیت و بالاخره فراهم‌کننده زمینه‌های تحقق توسعه پایدار می‌باشد. در ایران منابع در زمینه نقش شهرهای کوچک در توسعه منطقه‌ای به صورت جامع، محدود بوده و بیشتر در حد نظری کار شده است و بخش خیلی کوچکی از کارهای تحقیقی به این موضوع اختصاص داده شده است.

۱-۱. اهداف

اهداف کلان

- بررسی عملکرد شهرهای کوچک در تعادل شهری و منطقه‌ای مجموعه شهری قزوین
- ارائه مدل‌های مناسب جهت بررسی نقش شهرهای کوچک در تعادل بخشی ناحیه‌ای

اهداف خرد

۱. بررسی نقش شهرهای کوچک (اقبالیه) در توزیع متعادل و متوازن جمعیت در محدوده مجموعه شهری قزوین
۲. بررسی نقش شهرهای کوچک (اقبالیه) در توزیع متعادل فرصتهای اقتصادی در محدوده مجموعه شهری قزوین
۳. بررسی نقش شهرهای کوچک (اقبالیه) در توزیع متعادل امکانات کالبدی در محدوده مجموعه شهری قزوین
۴. بررسی نقش شهرهای کوچک (اقبالیه) در توزیع تعادل زیست محیطی در محدوده حوزه نفوذ شهر اقبالیه

-سؤالات پژوهش

۱. شهرهای کوچک چه نقشی در تعادل ناحیه‌ای ایفا می‌کنند؟
۲. چگونه می‌توان نقش شهرهای کوچک در تعادل ناحیه‌ای را مورد سنجش و بررسی قرار داد؟
۳. شهر اقبالیه چه تاثیری در تعادل ناحیه‌ای و روستایی مجموعه شهری قزوین داشته است؟

۲-۱. ضرورت و اهمیت

از گذشته دور تاکنون در همه تمدن‌ها و کشورها، شهرنشینی بارزترین نحوه تکامل جوامع انسانی به شمار رفته و می‌رود لیکن با ظهور انقلاب صنعتی و با گسترش شتابان شهرها جوامع انسانی ساکن در آنها، با مشکلات عدیده‌ای روبرو شده‌اند یکی از بارزترین این مشکلات، تمرکزگرایی شدید در یک یا چند شهر و گسیختگی نظام سلسله‌مراتبی شهری در اکثر کشورها است. این روند کماکان وجود دارد به طوری که امروزه در ایران، شبکه شهری عملکرد سلسله‌مراتبی نداشته و شمار قانون‌های زیستی، توزیع فضایی و حجم جمعیتی آنها از یک نظام کارکردی سلسله‌مراتبی تبعیت نمی‌کند و شبکه شهری همچنان در جهت تمرکزگرایی در حال تحول است. اینک با توجه به شلوغی بیش از حد شهرهای بزرگ و مشکلات ناشی از آن و هزینه گزاف احداث شهرهای جدید در ایران و عدم موفقیت کامل آن‌ها و همچنین تقویت شهرهای اقماری که خود در دراز مدت منجر به تمرکزگرایی و فشار بیشتر بر مادر شهرها می‌شود. یکی از بهترین ایده‌ها جهت تمرکز زدایی و توسعه همه مناطق کشور و تقویت یک شبکه منظم شهری-روستایی ایجاد شهرهای کوچک است، زیرا شهرهای کوچک

روستایی با ایجاد فرصت‌های شغلی غیر زراعی و ارائه خدمات مورد نیاز، در کاهش مهاجرت روستاییان به شهرهای بزرگتر، نقش موثری ایفا نموده و زمینه توزیع متعادل جمعیت، امکانات و سرمایه را فراهم می‌آورند. چنین رویکردی امروزه در قالب راهبرد کارکردهای شهری در توسعه روستایی (UFRD) مطرح است، که ایجاد شهرهای کوچک را در پیوند کارکردی با حوزه‌های روستایی محور قرار می‌دهد. اصولاً در صورت توجه به شهرهای کوچک مشکلات کمبود مسکن، بیکاری، ترافیک و غیره در شهرهای بزرگ که بیشتر به دلیل عدم توجه به عملکرد چنین شهرهایی است تا حدودی تعدیل خواهد شد.

۲. پیشینه تحقیق

بحث تاثیر کارکردی شهرهای کوچک در سطح منطقه‌ای و محلی، شاید برای اولین بار با کار جانسون (۱۹۷۰) مطرح گردید وی کلید توسعه روستاها را وجود شبکه‌ای از شهرهای کوچک که واسطه ارتباطی با شهرهای بزرگ می‌شوند می‌بیند. دنیس راندیلی از مشهورترین پژوهشگرانی است که در زمینه شهرهای کوچک نظریاتی ارائه کرده است وی با همکاری رودل در سال ۱۹۷۸ بحث عمیق و گسترده‌ای را در این زمینه با نگارش کتابی تحت عنوان عملکردهای شهری در توسعه روستایی فراهم آوردند. این دو محقق برای آزمون این کارکردها در اوایل دهه ۱۹۸۰ پروژه‌ای را از طرف نمایندگی آمریکا در توسعه بین المللی شروع کردند. این پروژه در کشورهای فیلیپین و بولیوی و با راهبرد های مشابه در سایر کشورهای در حال توسعه تجربه گردید. هدف اصلی این برنامه (UFRD) کمک به تقلیل فقر روستایی و افزایش تولید و درآمد روستاییان از طریق کارکردها و خدمات شهری (به طور عمده از سوی شهرهای کوچک مجاور) به مناطق روستایی است. در سال ۱۹۸۲ کنفرانسی در ژاپن پیرامون نقش شهرهای کوچک و متوسط در توسعه ملی برگزار شد. هدف از طرح موضوعات و مباحث مختلف در این کنفرانس، آزمون نقش و موقعیت شهرهای کوچک در توسعه کشورهای کم رشد بود. در ایران نیز تحقیقاتی در این زمینه صورت گرفته از جمله رساله دکتری زهره فنی (۱۳۷۵) تحت عنوان نقش شهرهای کوچک در توسعه منطقه‌ای می باشد که به صورت موردی استان خوزستان را بررسی نموده است. این رساله به بررسی وزنی شهرهای کوچک در راهبردهای توسعه منطقه‌ای، کارکرد شهرهای کوچک در توسعه، شناخت منطقه مورد مطالعه و نظام و شبکه شهری، تحلیل نقش شهرهای منتخب و تحلیل خرد نقش شهرهای کوچک در سطح محلی پرداخته است. همچنین می‌توان به مقاله دکتر اصغر نظریان تحت عنوان جایگاه شهرهای کوچک در ساماندهی فضایی و توسعه ملی (۱۳۷۵) اشاره کرد که به صورت موردی بر روی استان زنجان کار شده است و نتیجه‌ای که از این بررسی به دست آمده این است که علی‌رغم افزایش تعداد شهرهای کوچک، سهم جمعیتی و پایگاه محلی آنها در ساماندهی فضایی روستایی علاوه بر اینکه افزایش نیافته، کاهش نیز داشته است.

۳. بررسی و مطالعات

امروزه کاملاً روشن است که برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری به نفع لایه‌های بالایی سلسله مراتب شهری و روستایی انجام می‌شود. تمرکز کنونی جمعیت و مشاغل سودآور در تعداد کمی از شهرها، دستاورد این رویکرد است. چنین نگرشی منجر به توزیع نامتوازن و غیرعادلانه فعالیت‌های اقتصادی، پراکنش نابرابر جمعیت، سرمایه، امکانات و تسهیلات در سطوح ملی و منطقه‌ای گردیده است که در زمان حاضر یکی از موانع مهم در برابر توسعه اقتصادی-اجتماعی همه جانبه در بیشتر کشورهای در حال توسعه به شمار می‌رود. بروز این وضعیت خصوصاً در کشورهای در حال توسعه، مشکلات و مسائل عدیده‌ای نظیر توسعه‌های قطبی را بوجود آورده است. برای دستیابی به توزیع عادلانه و متوازن جمعیت، سرمایه، امکانات و تسهیلات و همچنین فعالیت‌های اقتصادی در سطح ملی و منطقه‌ای، شهرهای کوچک به ویژه شهرهایی که موقعیت استقرار آنها در شبکه سکونتگاه‌ها به عنوان عامل و واسطه میان کانون‌های شهری و روستایی عمل نماید به عنوان راهکاری مناسب مورد توجه اندیشمندان قرار گرفته است. شهرهای کوچک با ایجاد فرصت‌های شغلی غیرزراعی و ارائه خدمات مورد نیاز روستاییان، در کاهش مهاجرت به شهرهای بزرگ منطقه نقش موثری ایفا نموده و زمینه توزیع متعادل جمعیت، سرمایه و امکانات را فراهم می‌آورند. بر اساس این راهکار، شهرهای کوچک می‌توانند منجر به انتقال، تقویت و توسعه در ناحیه تحت نفوذ روستایی شوند و از مهاجرت‌ها و رشد سرسام‌آور شهر مرکزی بکاهند. نقشی که امکان می‌دهد هر یک از شهرها، عملکرد

شهرهای کوچک و نقش آن‌ها در تعادل بخشی ناحیه‌ای

خاص خود را در به کارگیری استعدادها و قابلیت‌های توسعه و تحرک شبکه شهری- روستایی در ناحیه موجب گردند. این شهرها می‌توانند ابزاری مناسب برای پیوند روستا - شهری باشند که نقش یک حلقه واسط بین نواحی روستایی و بالاتر سلسله مراتب شهری را به عهده گیرد. شهر قزوین به عنوان مرکز استان و شهرستان قزوین در مرکز رشد این منطقه قرار گرفته است. در پیرامون شهر قزوین، هفت شهر کوچک (از جمله اقبالیه) قرار گرفته اند. در این پژوهش کوشش شده است تا به بررسی نقش شهرهای کوچک در تعادل بخشی ناحیه‌ای پرداخته شود.

۴. روش تحقیق

روش بررسی به صورت توصیفی-تحلیلی است، در این پژوهش با استفاده از آمار و اطلاعات به دست آمده از آمارنامه‌ها و اسناد فرادست و بکارگیری مدل‌ها و روشهای مختلف به ارزیابی و سنجش نقش شهر اقبالیه در تعادل بخشی ناحیه‌ای می‌پردازیم. روش جمع آوری اطلاعات عمدتاً به صورت روش کتابخانه‌ای و مطالعات اسنادی می‌باشد. به منظور جمع آوری اطلاعات جمعیتی، اقتصادی و کالبدی از اسناد فرادست موجود نظیر نتایج جمعیتی سال ۱۳۸۵، نتایج سرشماری کارگاهی سال ۱۳۸۱ طرح هادی شهر اقبالیه، طرح جامع شهر قزوین، طرح ناحیه‌ای شهرستان، طرح مجموعه شهری قزوین و ... استفاده خواهد شد. در بعضی موارد در صورت نبود اطلاعات به روز با استفاده از مطالعات میدانی اطلاعات بروز می شوند. ابتدا بر اساس مدل‌های رتبه-اندازه شهری، ضریب آنتروپی و ضریب کشش‌پذیری، جایگاه شهرهای کوچک در نظام شهری مجموعه شهری قزوین بررسی و تحلیل شده و سپس با بهره‌گیری از مدل تغییرات سهمی بخشی، توان اقتصادی شهرهای کوچک در توسعه منطقه ارزیابی شده است. به منظور نحوه توزیع امکانات و خدمات نیز از مدل توسعه یافتگی موريس استفاده شده است.

۴-۱. شهر کوچک

شهر کوچک نیز مانند برخی مفاهیم و واژه‌ها یک مفهوم نسبی است، چراکه به درجه شهر نشینی سطح توسعه یافتگی و ساختار اقتصاد یک کشور بستگی دارد و به تبع آن در داخل یک کشور نیز از منطقه‌ای به منطقه دیگر متفاوت است. معیارهایی که برای تشخیص اندازه شهر وجود دارد اغلب بار کمی دارند. اندازه ارائه شده از سوی سازمان ملل برای تشخیص شهرهای کوچک از تعبیه گروه‌های شهری رقم یکصد هزار سکنه و کمتر است ولی در هر کشور و منطقه‌ای با توجه به شرایط و مقتضیات جمعیتی، اقتصادی و اجتماعی این رقم متفاوت است، به طور مثال بر اساس مطالعاتی در ایران شهرهای بین بیست و پنج هزار نفر جمعیت به عنوان شهر کوچک معرفی گردیده اند به طور کلی ویژگی اصلی این دسته از شهرها عبارتند از :

- در آخرین سطح جمعیتی شبکه شهری یک کشور قرار دارد .
 - عملکرد و فعالیت عمده شهر کوچک بیشتر در ارتباط با بخش‌های کشاورزی و خدمات به ویژه خدمات مرتبط است.
 - دارای یک قلمرو و حوزه نفوذ روستایی مشخص و اغلی با کارکرد سازمانی برای بخش کشاورزی آن است.
- بنابراین سه تفسیر جمعیت شناختی، اقتصادی و فضایی-کالبدی را می‌توان برای تعیین و تعریف شهرهای کوچک ارائه کرد و مورد استفاده قرار داد.

در ایران معمولاً طرح‌های توسعه و عمران شهری معیار جمعیتی را برای شناخت حوزه و محدوده شهرهای کوچک کافی دانسته‌اند. برای مثال برنامه پنجم عمرانی قبل از انقلاب شهرهای پنج تا بیست و پنج هزار نفر به عنوان شهرک‌های روستایی یا روستا-شهرها و شهرهای بیست و پنج هزار تا یکصد هزار نفری به عنوان شهر کوچک معرفی شده‌اند. در گزارش و طرح آمایش سرزمین جمهوری اسلامی ایران، شهرهای پنج تا بیست و پنج هزار نفر معیار انتخاب این گروه از شهرها بوده و در طرح کالبدی ملی، به تبعیت از سازمان ملل شهرهای زیر پنجاه هزار نفر به عنوان شهر کوچک معرفی شده‌اند.

۴-۲. کارکرد و نقش شهرهای کوچک در تعادل ناحیه‌ای

امروزه در کشورهای جهان سوم به دنبال افزایش معضلات و مسائل ناشی از رشد شهرگرایی و تمرکز نامطلوب در شهرهای بزرگ، جمعیت و روند برنامه‌ها و تحقیقات به نفع شهرهای میانی و کوچک و روستا-شهرها تغییر یافته و اکنون در اکثر کشورهای رو به رشد، یکی از وجوه مشخص سیاست‌های برنامه‌ریزی و عمران ناحیه جهت‌گیری به سود شهرهای کوچک می‌باشد. از دیدگاه آنها، شهرهای بزرگ بیش از حد مطلوب با اقتصاد رشد کرده اند و چون نیروهای اقتصادی قادر به مهار رشدشان نیستند باید سیاست‌های عمده ای جهت تمرکززدایی مکانی و حمایت از مراکز شهری کوچک و متوسط پیگیری شود. شهرهای کوچک با ظرفیت بالقوه‌ای که دارند، قادر هستند به شکل های مختلف تعادل و توازن را در سطح مناطق ایجاد نمایند. طبق تجربیاتی که کشور های مختلف در این زمینه داشته اند و با توسعه شهرهای کوچک می توان از مهاجرت‌های بی رویه به سمت کلان شهرها جلوگیری نموده، تمرکز را در شهرهای بزرگ کاهش داده و تا حد زیادی مشکلات این گونه شهرها را مرتفع ساخت، همچنین باعث توسعه روستایی شده و در کل توسعه را به شکل‌های گوناگون در سراسر منطقه ایجاد نمود. در زیر به انواع عملکردها و نقش‌هایی که شهرهای کوچک می‌توانند در این زمینه ایفا نمایند اشاره می‌شود: ۱- تمرکززدایی ۲- تامین توسعه پایدار ۳- کاهش مهاجرت و حاشیه نشینی

جدول شماره ۱. عملکردهای اساسی شهرهای کوچک در راستای توسعه و تعادل ناحیه‌ای

عملکرد	تأثیرات
توسعه روستایی	- تأثیر مستقیم به روی روستاها به عنوان اولین حلقه ارتباطی با روستاها - فقر - ارائه خدمات به عنوان مراکز بازاریابی و عرضه محصولات روستایی - جذب مهاجران روستایی و ایجاد فرصت‌های شغلی برای آنها با سرمایه‌گذاری بر روی شهرهای کوچک
مهاجرت و حاشیه نشینی	- جذب مهاجرین روستایی از نواحی پیرامون به واسطه تقاضا برای نیروی کار غیر کشوری - افزایش فرصت‌های ساکنین محلی را به دسترسی تنوع درآمد - کاهش تمرکز جمعیتی و بسیاری دیگر از مشکلات شهرهای بزرگ - ساماندهی سیستم پویای سکونت‌گاهی در سطح ملی
توسعه پایدار	- سیستم حمل و نقل ساده شهر - پایین بودن روحیه مصرف‌گرایی - وجود همبستگی‌های قوی اجتماعی - سادگی اجتماعات و زمینه شکل‌گیری آسان اجتماعات محلی - تکنولوژی ساده و متناسب با محیط و در مقیاس کوچک - کاهش تفاوت‌های اقتصادی-اجتماعی درون منطقه‌ای - توسعه‌ای متوازن و هماهنگ با شرایط محیطی خود - سازگاری با شرایط طبیعی در نحوه و میزان بهره برداری از منابع - ایجاد کمترین آلودگی و آسیب محیطی در خود به عنوان مراکز خدماتی شهرک‌ها و روستاهای اطراف - به عنوان نقاط امید در تحقق اهداف توسعه پایدار با عملکرد و نقش واسطه‌ای و ارتباطی خود میان شهرهای بزرگتر و نواحی روستایی - پایین بودن آلودگی‌های زیست محیطی - وجود میراث‌های سنتی و کهن و....
تمرکز زدایی	- انتقال فعالیت‌های اقتصادی و کارکردهای دولتی به شهرهای کوچک - تقویت توان فعالیت‌های تولیدی درون شهرهای کوچک - انتقال فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی از یک ناحیه غنی و پردرآمد به ناحیه فقیر و کم درآمد

شهرهای کوچک و نقش آن‌ها در تعادل بخشی ناحیه‌ای

۳-۴. چالش‌ها و مشکلات شهرهای کوچک

به طور کلی کمبود سرمایه، محدودیت تقاضا، قابلیت ضعیف بازار، فضای نابرابر اقتصادی، فضای نابرابر رقابتی، عدم بهره‌گیری از سرمایه‌های اجتماعی موجود در شهرهای کوچک در ابعاد مختلف، عدم مشارکت شهروندان در امور شهر، کمبود اطلاعات و تکنولوژی و نیروی کار ماهر و همچنین فقدان مدیریت کارآمد از مهمترین چالش‌های مدیریت شهری شهرهای کوچک‌اند.

۴-۴. پتانسیل‌ها و قابلیت شهرهای کوچک

یکی از نقاط قوت مراکز شهری کوچک در نظام شهری کشورهای در حال توسعه، جذب مهاجران روستایی از نواحی پیرامونی به واسطه تقاضا برای نیروی کار غیر کشاورزی است. این امر فرصت‌های فرصت‌های ساکنان محلی را برای دسترسی به تنوع درآمد افزایش خواهد داد و در عین حال از تمرکز جمعیتی و مشکلات محلی مراکز شهری بزرگتر خواهد کاست. مراکز شهری کوچک در توزیع کالاها و خدمات به حوزه نفوذ خود می‌توانند فرصت‌های مناسبی را پدید آورند. وجود از عرصه‌های طبیعی و محیط زیست مناسب و برخورداری از آب و هوای خوب از پتانسیل شهرهای کوچک در جذب جمعیت و توسعه پایدار شهر محسوب می‌شود، وجود هویت شهری و پایبند بودن ساکنان به آداب و رسوم فرهنگی خاص به عنوان یکی از نقاط قوت شهرهای کوچک در ایجاد همبستگی و مشارکت شهروندان در توانمندسازی سکونتگاه خود به شمار می‌رود. شهرهای کوچک در خصوص وجود زمین‌های کشاورزی در اطراف شهر برای توسعه کشاورزی و زمین‌های بایر برای استقرار کارخانه و توسعه صنعت و همچنین زمین‌های بایر در درون شهر برای اختصاص دادن به کاربری‌های شهری و ساخت و ساز به حد اشباع نرسیده‌اند، می‌توان از ظرفیت‌های آن برای توانمندسازی و توسعه شهر استفاده کرد و این مهم به عنوان یکی از پتانسیل‌های شهرهای کوچک مطرح می‌شود. ترویج کشاورزی، موسسات آموزشی، صنایع تبدیلی و بسته بندی محصولات کشاورزی، خدمات انبارداری، مراکز بهداشت و آموزش، تسهیلات بانکی با اعتبار کم بهره در جهت حمایت از فعالیت‌های کوچک و بزرگ محلی، بخش‌های خصوصی، خدمات تخصصی و مراکز عمده‌فروشی و خرده‌فروشی‌های کالاهای کارخانه‌ای داخل و بیرون ناحیه. این عملکردها از پتانسیل مراکز شهری کوچک در توسعه متوازن منطقه و نظام‌های سکونتگاهی در سطوح منطقه‌ای به شمار می‌رود.

۵-۴. موقعیت و وضعیت طبیعی و جغرافیایی شهر اقبالیه

شهر اقبالیه یکی از شهرهای شهرستان قزوین می‌باشد که در سمت غربی شهر قزوین بین ۴۶ درجه و ۵۵ دقیقه طول شرقی و ۱۶ درجه و ۱۳ دقیقه عرض شمالی و به فاصله ۷ کیلومتری شهر قزوین در کنار جاده ترانزیتی قزوین زنجان واقع شده است. توجه به عوامل طبیعی، جغرافیایی و محیطی از این جهت که این عوامل بستر و جایگاه اصلی شهر را تشکیل داده و علاوه بر آن می‌توانند کلیه عناصر و جزئیات طراحی شهری نظیر مکان، شکل، ساختار و بافت شهر، پوشش گیاهی گونه‌های ساختمانی، مصالح بومی و از این قبیل را تحت تأثیر خود قرار دهند مهم می‌باشد. برای به دست آوردن اطلاعات آب و هوایی شهر اقبالیه از اطلاعات سازمان هواشناسی سینوپتیک شهر قزوین استفاده شده است.

۵- پاسخ به پرسش‌های پژوهش

شهرهای کوچک چه نقشی در تعادل ناحیه‌ای ایفا می‌کنند؟

بر اساس مطالعات صورت گرفته در بخش مبانی نظری، انواع عملکرد و نقش‌هایی که شهرهای کوچک می‌توانند در این زمینه ایفا نمایند عبارتند از :

تمرکززدایی تامین توسعه پایدار کاهش مهاجرت و حاشیه‌نشینی توسعه روستایی

شهرهای کوچک در تعادل بخشی به توزیع فضایی جمعیت، تعادل بخشی و حفظ پایداری محیط زیست (اقلیم)، تعادل بخشی به توزیع فضایی فرصت‌های اشتغال، تعادل بخشی به توزیع فضایی تسهیلات و امکانات شهری کمک می‌نمایند.

چگونه می‌توان نقش شهرهای کوچک در تعادل ناحیه‌ای را مورد سنجش و بررسی قرار داد؟

همان‌گونه که بیان شد شاخص‌های متعدد زیست محیطی، کالبدی، اجتماعی-جمعیتی و اقتصادی در تحلیل میزان تعادل بخشی ناحیه‌ای موثرند، لذا می‌بایست در تحلیل هر یک از معیارها، روش‌ها و مدل‌های صحیحی انتخاب گردد. جهت بررسی میزان تعادل ناحیه‌ای معیارهای جمعیتی، اقتصادی، کالبدی و زیست محیطی با توجه به مطالعات بخش نظری مورد بررسی قرار خواهند گرفت. جهت بررسی معیار جمعیت از مدل‌های آنتروپی و کشش پذیری، جهت بررسی معیار اقتصادی از مدل تحلیل تغییرات سهمی-بخشی استفاده شد. معیار کالبدی از طریق مدل تحلیل شاخص توسعه یافتگی موریس مورد بررسی قرار گرفت. در این پژوهش همچنین فرض بر این است که چنانچه شهرهای یک منطقه دارای سلسله‌مراتب صحیحی باشند، کمترین آسیب به محیط زیست وارد خواهد آمد.

۳-۵- شهر اقبالیه چه تاثیری در تعادل منطقه‌ای و روستایی مجموعه شهری قزوین داشته است؟

نتایج بررسی مدل رتبه-اندازه نشان می‌دهد در مجموعه شهری قزوین، شهر قزوین با توجه به درجه نخست شهری خود از جمعیت بالاتری نسبت به حد ایده‌آل برخوردار است. این در حالی است که شهرهای الوند و اقبالیه که مطابق قانون رتبه-اندازه در این محدوده شهر درجه دو محسوب می‌شوند، از جمعیت کمتری نسبت به حالت ایده‌آل برخوردارند. شهر محمدیه تنها شهری است که با توجه به نقش خود یعنی شهر درجه دو (مطابق قانون رتبه اندازه) دارای جمعیتی معادل با حالت ایده‌آل است. این در حالی است که شهرهای محمود آباد نمونه بر اساس قانون رتبه - اندازه در درجه سه شهری واقع شده‌اند، جمعیت بیشتری نسبت به حالت ایده‌آل خود دارند.

از سویی دیگر همانگونه که در فصل قبل گفته شد، تعداد شهرهای موجود در طبقات بالاتر از تعداد شهرهای موجود در طبقات پایین‌تر، کمتر باشد. این درحالی است که تعداد شهرهایی که در رتبه ۳ شهر مجموعه شهری قرار دارند، از تعداد شهرهای رتبه ۲ کمتر است. بررسی‌های به عمل آمده از ضریب آنتروپی نشان دهنده این مطلب است که با حذف شهر اقبالیه از شهرهای مجموعه شهری قزوین و اضافه نمودن جمعیت آن به شهرهای دیگر، توزیع جمعیت در سطح مجموعه شهری قزوین متعادل‌تر خواهد شد. (از ضریب آنتروپی ۰٫۶۱، به ضریب آنتروپی ۰٫۶۹ خواهد رسید) این مسئله نشان‌دهنده نقش منفی شهر اقبالیه در تعادل بخشی جمعیتی در مجموعه شهری قزوین می‌باشد. ضریب کشش‌پذیری شهرهای کوچک مجموعه شهری در سه بازه زمانی ۶۵-۵۵، ۷۵-۶۵، ۸۵-۷۵ حاکی از آن است که شهر اقبالیه در طی این سه دهه روند رو به رشدی در جذب جمعیت شهری را تجربه نموده است. به گونه‌ای که از ضریب ۱٫۷۶ در سال ۶۵-۵۵ به ۱۲٫۲۲ در سال‌های ۷۵-۸۵ رسیده است.

این امر در حالی است که از ضریب کشش‌پذیری جمعیت اقبالیه در استان طی سال‌های ۷۵-۸۵ کاسته شده است. این امر بیانگر افزایش میزان جمعیت‌پذیری در سایر شهرهای موجود در شهرستان‌های دیگر (و خارج از محدوده مجموعه شهری) در سال‌های اخیر می‌باشد. لذا شهر اقبالیه در جذب جمعیت مهاجر از روستاها به سمت شهر نقش موثری ایفا نموده است. شهر قزوین ۵۷ درصد از سهم اشتغال در مجموعه شهری قزوین را به خود اختصاص داده است. این در حالی است که شهر اقبالیه تنها ۷ درصد از سهم کل اشتغال را در مجموعه شهری قزوین تامین می‌نماید. (۵۰ درصد فاصله با اولین شهر) ۴ شهر دیگر مجموعه شهری در مجموع تنها ۱۸ درصد از سهم اشتغال مجموعه شهری را تامین می‌نمایند.

این امر نشان‌دهنده توزیع نامتناسب اشتغال در شهرهای مجموعه شهری قزوین می‌باشد. به منظور ارزیابی نقش اقبالیه در میزان توسعه یافتگی حوزه نفوذش، ضریب D.I برای روستاهای تحت حوزه نفوذ این شهر قبل و بعد از شهر شدن شهر اقبالیه مورد بررسی قرار گرفت. نتایج این بررسی در جداول مربوطه منعکس شده است. همانگونه که مشاهده می‌شود ضریب موریس پس از شهر شدن شهر اقبالیه افزایش یافته است. این امر نشان‌دهنده تاثیر شهر اقبالیه در توسعه یافتگی منطقه حوزه نفوذش می‌باشد. نتایج این بررسی در جدول و نمودار مربوطه نمایش داده شده است.

۶. بحث و نتیجه گیری

با توجه به اینکه شهرهای کوچک موجود در محدوده شهری قزوین با نگاه ویژه به شهر اقبالیه، به درستی نقش خود را ایفا ننموده و منجر به تعادل ناحیه‌ای در مجموعه شهر قزوین نشده‌اند، می‌بایست تمهیداتی در این شهرها در نظر گرفته شود تا این شکاف مرتفع شود. به نظر می‌رسد راهبرد شهرهای کوچک در ایران بدون توجه به ایجاد زیرساخت‌های لازم شکل گرفته و نتوانسته‌اند به درستی نقش خود را ایفا نمایند. شهرهای کوچک از سیاست‌ها و برنامه ریزی‌های سنجیده و عملی که به تمامی جنبه‌های توسعه آن توجه داشته باشد و به طور جامع به شهرهای کوچک نگاه شود دور مانده‌اند. در توانمندسازی این سکونتگاه‌ها تدوین چشم انداز‌های بلند مدت توسعه شهری با در نظر گرفتن منطقه، به عنوان یک کل نهادینه، که می‌بایست به تعادل و عدالت دست یابد می‌بایست توجه شود. سیاست‌های غیر واقع بینانه حکومت‌های مرکزی در برخورد با شهرهای کوچک از بزرگ‌ترین مسائل شهرهای کوچک می‌باشد. به طوری که غالب سیاست‌ها بر اجرایی بودن آن توجه کافی را نداشته‌اند. جریان‌ات مراکز شهری کوچک و میانی تحت تاثیر سیاست‌های اقتصادی کلان و الگوهای سرمایه‌گذاری عمومی قرار گرفته است. گرایش مهاجران به مراکز شهری کوچک در گرو دسترسی آن‌ها به شغل، به ویژه در بخش‌های غیرکشاورزی نظیر تجارت، خدمات و فعالیت‌های کارخانه‌ای است. زمانی که مهاجران تصمیم به حرکت می‌گیرند، مراکز را بر می‌گزینند که در آنها امکان زیادی برای یافتن شغل داشته باشند. این در حالی است که در وضعیت موجود شهرهای کوچک نمی‌توانند نیازهای اشتغال حوزه نفوذ خود را برطرف کنند. در صورت تامین اشتغال در این مراکز بسیاری از نیازهای خانواده‌های روستایی بدون زمین که چاره‌ای جز مهاجرت به مراکز شهری ندارند و در بیشتر موارد ترجیح می‌دهند در خانه‌های روستایی خود زندگی کنند و با تردد روزمره از فرصت‌های ارائه شده در مراکز شهر محلی بهره‌مند شوند برآورده می‌شود. این نوع سکونت، هزینه‌های کمتر و زندگی راحت‌تر را در مقایسه با زندگی در شهر بزرگ فراهم می‌سازد و از کمبود نیروی کار در ایام کشاورزی نیز جلوگیری می‌کند.

عدم وجود تسهیلات عمومی و دسترسی آسان به امکانات شهری از دیگر مشکلات شهرهای کوچک در راه رسیدن به توسعه و توانمندسازی می‌باشد در مطالعات و پژوهش‌ها، پس از ارزیابی انگیزه‌های مهاجران در شهرهای بزرگ، این نکته مطرح و پیشنهاد می‌شود که به هنگام برنامه ریزی بایستی توجه زیادی به دسترسی به خدمات و کار و نیازهای اساسی مردم صورت گیرد. برای جلوگیری از تلف شدن زمان، تهی شدن انرژی و حرکت‌های اضافی، توجه اساسی به نیازهای حمل و نقل گروه‌هایی با درآمد نیز ضروری است. بنابراین استراتژی‌های توسعه مراکز شهری این شهرهای کوچک، علاوه بر دیدگاه تنوع و یکپارچگی اقتصاد، می‌بایست ایجاد تسهیلات عمومی و دسترسی آسان و کم هزینه تمامی گروه‌ها را در حوزه عملکرد این شهرها مد نظر قرار دهند. این تسهیلات و خدمات عمومی می‌بایست از کیفیت مناسبی نیز برخوردار باشند تا جمعیت مهاجر را در خود حفظ نمایند و مهاجر با افزایش سطح درآمد خود تصمیم به مهاجرت به شهر بزرگتر در راستای بهره‌گیری از خدمات با کیفیت بالاتر نگیرد. علاوه بر این وجود ساختار حکومتی مرکزی و تمرکز سرمایه‌گذاری ملی در شهرهای بزرگ و به حاشیه راندن سایر مراکز به همراه ارائه فرصت‌های محدود درآمدی و سرمایه‌گذاری به حکومت‌های محلی، موجب ظرفیت پایین سرمایه‌گذاری و ناکارآمدی زیرساخت‌ها در این مراکز در رقابت با مراکز شهری بزرگ‌تر گردیده است. گسترش بازار و کنترل حکومت‌های مرکزی بر تولیدات کشاورزی و در عین حال پایین نگه داشتن قیمت‌های تولیدات کشاورزی به منظور حمایت از مصرف کنندگان شهری موجب گردید که بیشتر تولیدکنندگان سایر مناطق و به ویژه مناطق دارای اقتصاد کشاورزی، از هزینه‌های بالای تولید و فروش محصولات متحمل آسیب فراوان مالی شوند. در اکثر موارد کارخانه‌های محلی کوچک مستقر در شهرهای کوچک از سیاست‌های توسعه صنایع مستثنی بودند و سیاست‌های مرتبط با مراکز شهری کوچک نسبت به مسائلی چون نابرابری‌های اجتماعی، فقر و توسعه همه جانبه توجه چندانی نکردند و به جای آن صرفاً بر رشد اقتصادی متمرکز شده‌اند به طور کلی کمبود سرمایه، محدودیت تقاضا، قابلیت ضعیف بازار، فضای نابرابر اقتصادی، فضای نابرابر رقابتی، عدم بهره‌گیری از سرمایه‌های اجتماعی موجود در شهرهای کوچک در ابعاد مختلف، عدم مشارکت شهروندان در امور شهر، کمبود اطلاعات و تکنولوژی و نیروی کار ماهر و همچنین فقدان مدیریت کارآمد از مهمترین چالش‌های مدیریت شهری شهرهای کوچک‌اند. با توجه به بررسی‌ها و ضعف‌های موجود در این شهرها راهکارهای

زیر جهت ایجاد یک محیط و ناحیه شهری متجانس، همگون و دارای روابط کامل توصیه می‌شود که در جدول زیر آمده است.

جدول شماره ۶،۱- اهداف و سیاست‌ها و راهبردها و راهکارها

مأخذ: نگارنده

هدف	سیاست	راهبرد	راهکار/اقدام
ارتقا هاله جنوب غربی مجموعه شهری با محوریت شهر اقبالیه	حفاظت فضایی	ممانعت از پراکنده‌روی اسکان و فعالیت (تاکید بر رویکرد تمرکز متمرکز)	۱- توسعه درون‌زای در شهر اقبالیه و ممانعت از گسترش افقی آن ۲- تحدید پراکنش کالبدی سکونت‌گاه‌های روستایی واقع در پیرامون اقبالیه نظیر چوبیندر و....)
		افزایش صرفه‌های نگهداشت و تجمیع زمین‌های کشاورزی مجموعه شهری	۱- جلوگیری از توسعه فعالیت و سکونت در زمین‌های درجه یک کشاورزی نیمه جنوبی مجموعه شهری ۲- ارائه سیاست‌های تشویقی مالی جهت تجمیع زمین‌های کشاورزی
ارتقای کیفیت و جایگاه محور قزوین-تاکستان در سازمان فضایی مجموعه شهری		۱- ایجاد مجتمع‌های خدماتی و رفاهی در محور قزوین-تاکستان خصوصا در مجاورت شهر اقبالیه ۲- ایجاد مراکز تحقیقاتی و پژوهشی وابسته به کشاورزی در این محور	۱- ارتقای کیفیت و جایگاه محور قزوین-تاکستان در سازمان فضایی مجموعه شهری ۲- ایجاد مراکز تحقیقاتی و پژوهشی وابسته به کشاورزی در این محور
		۱- افزایش سطح رفاهی و کیفیت در اقبالیه	۱- تزریق خدمات سطوح بالاتر به شهر اقبالیه ۲- ارائه خدمات فرهنگی-آموزشی در شهر اقبالیه منظور ارتقاء سطح فرهنگ و دانش ۳- احداث شورایی‌های محله در محلات مختلف قومی شهر اقبالیه ۴- ارائه خدمات آموزشی فنی و حرفه‌ای ۵- نظارت دقیق بر کیفیت ساخت و ساز در شهر اقبالیه و روستاهای پیرامون

۹. منابع فارسی و انگلیسی

- امکچی، حمیده (۱۳۸۳). *شهرهای میانی و نقش آن‌ها در چارچوب توسعه ملی*، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، تهران
- ایزدی، خرامه (۱۳۸۰). *فرایند تبدیل روستا به شهر و جایگاه آن در توسعه روستایی: استان فارس*، رساله دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تربیت مدرس تهران
- تقوایی، مسعود (۱۳۷۹). *کاربرد مدل مرتبه اندازه در ارزیابی و تعادل بخشی نظام شبکه شهری در ایران*، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان، دوره دوم، شماره ۲۲ و ۲۳
- تقوایی، مسعود و رضا مختاری ملک آبادی (۱۳۸۳). *مدیریت شهری در شهرهای متوسط*، ماهنامه شهرداری‌ها، شماره ۶۱

شهرهای کوچک و نقش آن‌ها در تعادل بخشی ناحیه‌ای

- تقوایی، مسعود وارثی، حمیدرضا شیخی، حجت (۱۳۸۶). **تحلیلی بر نقش شهرهای میانی در توسعه فضایی کلان منطقه زاگرس**، فصلنامه بررسیات جغرافیایی، شماره ۹۴
- تقوایی، مسعود وارثی، حمیدرضا شیخی، حجت (۱۳۸۷). **تحلیل جایگاه و نقش شهر میانی همدان در توسعه منطقه‌ای**، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره ۱۱
- حکمت‌نیا، حسن موسوی، میر نجف (۱۳۸۵). **کاربرد مدل در جغرافیا با تاکید بر برنامه ریزی شهری و ناحیه ای** چاپ اول، انتشارات علم نوین.
- مهندسین مشاور مینودر، (۱۳۸۰). طرح هادی شهر اقبالیه
- مهندسین مشاور نقش جهان پارس (۱۳۸۹). **طرح مجموعه شهری قزوین**، اداره کل راه و شهرسازی
- موحد، علی و ماندانا مسعودی راد (۱۳۸۸). **بررسی نقش و کارکرد شهرهای میانی در توسعه منطقه‌ای**، مطالعه موردی: شهر بروجرد، فصلنامه جغرافیا و توسعه ناحیه ای، شماره ۱۲
- نظریان، علی اصغر (۱۳۸۶). **شهرنشینی در حال دگرگونی و جایگاه شهرهای کوچک تجربه ایران**، فصلنامه جغرافیایی سرزمین، شماره ۱۴
- نظریان، اصغر (۱۳۷۵). **جایگاه شهرهای کوچک در سازماندهی فضایی و توسعه ملی**، مورد زنجان، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی شماره ۴۲
- نظم‌فر، حسین و زهرا امینی (۱۳۸۹). **نقش شهرهای متوسط در توسعه و تعادل منطقه‌ای**، دومین کنفرانس برنامه‌ریزی و مدیریت محیط زیست.
- نوری، هدایت الله و همکاران (۱۳۸۸). **نقش شهرهای کوچک در تعادل بخشی نظام سکونتگاهی روستایی استان یزد**، مجله علمی پژوهشی جغرافیا و توسعه شماره ۱
- وزارت مسکن و شهرسازی (۱۳۷۵). **طرح کالبد ملی، شبکه شهری ایران**، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران
- Baresky , F (2009). **urban planning in small towns and Rural Area**, Routledge, London
- Clayton, B. D, Dent, D. and Dubois, (2003). **Rural planning in developing countries**, Earth scan Publication Ltd London.
- David satterthwait and Cecilia tacoli , (2003). **The urban part of rural development : The role of small and intermediate urban centers in rural and regional development and poverty reduction**, IIED
- Hardoy, J and Stterthwaite. D., (1986). **The roles of small and intermediate urban centers in the national & regional development**, John Wiley & Son
- Hinderdink, J. and Titus (1998). **Paradigms of Regional Amsterdam**
- Hinrey , N (2007). **small towns and urban planning in developing country**, Urban studies , Vol 33 , N946.
- Kamanda, U (2007). **concept of urban centers and small town in latin America** : Brazilia.
- Kileran, J (2008). **small towns, a new approach in developing countries** , publication Ltd London
- Puwen, K(2008). **role of small centers and development, a case study: Indonesia**, Cambon university.

Small towns and their role in regional equilibrium

Hossein Asgari Azad¹

Abstract

Urban concentration in developing societies has caused many problems within large cities. These include population density, migration, housing shortages, unemployment and environmental degradation, and so on. Urban and regional analysts have focused on developing small towns to overcome inequalities and problems as a fundamental strategy. The purpose of this study is for small cities as an essential solution to deal with the imbalances caused by the first cities.

The research method is descriptive-analytical and using statistics and information obtained from statistics and upstream documents and applying rank-size models, entropy coefficient, elasticity coefficient, Morris development index analysis, parabolic changes - Part and different methods of evaluation and measurement of the role of Eghbaliyeh city in balancing the areas of Qazvin urban complex.

For the correct and effective operation of small cities, including the city of Eghbaliyeh, based on this research, the following items are suggested. Establishment and proper distribution of agricultural institutions and companies and agricultural products in small towns, filling the gap between industry and agriculture in small towns by creating and increasing industrial agriculture, strengthening relations and links between urban and rural communities and relations Small town and its sphere of influence, establishment of higher education and professional technical institutions to cultivate skilled and efficient manpower, provision of necessary facilities and infrastructure in small towns

The small towns within the Qazvin urban complex, with a special focus on the city of Eghbaliyeh, have been formed due to the lack of existing infrastructure and as a result have not been able to play their role properly and have not led to regional balance.

Key words: small towns, Regional equilibrium, City of Eghbaliyeh, Strategy

1. Master, Executive Director of Qazvin Municipality Civil Organization,
hosseinasgariazad@yahoo.com